

K e e l e n õ u a n n e

Nimisõnafraasi sõnajärjest

Mati Erelt

Tartu ülikooli emeriitprofessor

Nimisõnafraas on nimisõnalisest põhjast ja selle laienditest ehk täienditest koosnev fraas. Täiendi põhiliigid on: omadussõnaline täiend, nt *väike maja*, nimisõnaline täiend omastavas käändes, nt *venna maja*, ning määrustäiend (osa määruse vormis täiendeid), nt *maja mere ääres*.

Nimisõnafraasis on tihtipeale rohkem kui üks täiend. Omastavas käändes nimisõnaline täiend võib omakorda toimida põhjana ja omada täiendeid, nt *minu venna maja*. Peale selle võib ka ühel põhjal olla mitu täiendit, nt *venna väike maja mere ääres*. Nimisõnafraasi sõnajärjest rääkides tuleb seega eraldi vaadelda täiendi asendit iseseisva põhja suhtes, täiendi asendit täiendiks oleva põhja suhtes (s.o täiendi täiendi asendit) ja sõltumatute täiendite järjestust.

Täiendi asend põhja suhtes

Omadussõnalise täiendi normaalasend on nimisõna ees. Järelasendit kasutatakse täiendi esiletõstmiseks, peamiselt ilukirjanduskeeles ja emotsionaalses kõnekeeles, nt *Meri, suur ja sügav, ei anna oma saladusi välja. Riina kallis, anna mulle andeks*. Ainuvõimalik on järelasend, kui põhjaks on (nimisõnaline) asesõna, nt *Miski inimlik pole meile võõras*.

Nimisõnaline täiend omastavas käändes on alati oma nimisõnast põhja ees. Keeleuendaja Johannes Aavik tahtis küll juurutada eesti keeles inglispärast *no*-genitiivi, nt *maja no vend?* = *venna maja*, kuid see ei läinud läbi.

Määruse vormis täiendeid (nimisõna käändevorme, nimisõna ja kaassõna ühendeid ja mõningaid määrsõnu) on kahesuguseid. Osa puhul domineerib selgelt omaduse tähendus – nad ei vasta määruse küsimusele, vaid üksnes küsimusele *missugune?*, neid on võimalik lauses ümber tõsta öeldistäiteks või seisundimääruseks. Selliseid määruse vormis täiendeid loetakse omadussõnaliste täiendite hulka kuuluvaiks ja nad paiknevad nimisõna ees, *head tõugu hobune (hobune on head tõugu), stressis mees (mees on stressis), abielus naine, rauast uks, naerul suu, rinnuni rohi, lasteta perekond, nokaga müts; raagus puu, ammuli suu, omaette tuba.*

Teine osa määruse vormis täiendeid on selliseid, millel on ka määruse tähendus (koha, aja, otstarbe vms tähendus), nt *kiri sõpradelt, tööstaaž õpetajana, usk tulevikku*. Sellised määruse vormis täiendid, mida nimetataksegi määrustäiendeiks, asetsevad enamasti nimisõna järel, kuid vähe pole ka eestäiendeid, nt *välismaale sõitja, kaugelt külalised*.

Kui määrustäiendil on samatähenduslik vaste omastavas käändes eestäiendi kujul, siis tuleks eelistada viimast. Eriti kehtib see alaleütlevas või saavas käändes otstarbetäiendite, ka mitmete seestütlevas, sisseütlevas vm käändes täiendite kohta, mille kasutuse taga on aimatav vene keele mõju. Nt

tellimus piletitele, sooduspakkumine välisvärvidele – parem: *piletitellimus, välisvärvide sooduspakkumine*; *tagatis eduks, sanatoorium südamehaiguste raviks, segu hautise valmistamiseks* – parem: *edu tagatis, südamehaiguste sanatoorium, hautise valmistamise segu*; *piletid teatrisse* – *teatripiletid*; *esimene osa kirjutisest, visioon tulevikust* – parem: *kirjutise esimene osa, tulevikuvision*; *konsultant karjääri alal* – parem: *karjäärikonultant*.

Samas ei tohiks laskuda teise äärmusse ning kõiki neid määrustäiendeid, mille asendamine omastavalise täiendiga võimalik on, täiesti vältima hakata. Määrustäiendi asendamisel omastava käändega tuleks siiski jälgida, et see ei põhjustaks arusaamisraskusi. Nii ei ole näiteks nimetust *Eesti instituut Soomes* mõtet asendada nimetusega *Eesti Soome instituut*, sest nii muutuks selge segaseks. Võimalik on küll nii *Eesti Vabariigi Helsingi suursaatkond* kui ka *Eesti Vabariigi suursaatkond Helsingis*. Esimest tuleks eelistada juhul, kui terve nimetus toimib täiendina, nt *Eesti Vabariigi Helsingi suursaatkonna töötajad*.

Määrustäiendi kasutamise võimalus oleneb sellestki, kas seda kasutada väljaspool lauset või lauses. Näiteks kaubaetiketil on päris kohane lisada kauba üldnimetusele otstarve või adressaat määrustäiendina, sest nii tuleb kõige olulisem info hästi esile, nt *šampoon kuivadele juustele*,

*määre soolatüügaste kuivatamiseks, imerohi saja haiguse vastu jne. Kui aga kasutada määrustäiendiga ühendeid lauses, muutub lause kohmakaks. Seetõttu ei öelda *Pesin oma juukseid šampooniga kuivadele juustele*, vaid *Pesin oma juukseid kuivade juuste šampooniga*; mitte *Määrisin soolatüükaid määrdega soolatüügaste kuivatamiseks*, vaid *Määrisin soolatüükaid nende kuivatamise määrdega*.*

Täiendi täiendi asukoht

Täiend paikneb vahetult oma põhja kõrval (ees või järel). Kui omastavas käändes nimisõnalisel täiendil on omakorda määruse vormis täiend, siis ei saa seda panna vahetult omastavalise täiendi järele ega ka viimase põhja järele, vaid üksnes omastavalise täiendi ette, kujul või omastavasse käändesse panduna, nt mitte *tööleasumise sellele ametikohale põhjus*, ega *tööleasumise põhjus sellele ametikohale*, vaid *sellele ametikohale tööleasumise põhjus*, mitte *telegrammi ema käest sisu*, vaid *ema telegrammi sisu*. Erandiks on olevas käändes või *kui*-lisand, mis võib olla omastavalise täiendi ja selle põhja vahel, nt *eesti keele võõrkeelena osakond* – *eesti keele kui võõrkeele osakond*.

Tavalisim eksimus on määrustäiendi paigutamine omastavas käändes täiendi põhja järele, nagu eespool toodud näitelause *tööleasumise põhjus sellele ametikohale* või näites *Juhani mahetalu rajamise plaan Põlvamaale*. Kui esimese näite puhul on viga kergesti parandatav sõnajärje muutmisega, siis teises näites tekitaks määrustäiendi *Põlvamaale* sõnavormi *rajamise* ette tõstmine täiendite kuhjumise ega teeks asja suurt paremaks. Niisugusel juhul tuleks muuta tarindit nii, et täiendeid oleks vähem. *mine*-täiendit annab tavaliselt muuta verbivormiks ja täienditarindit lauselühendiks või kõrvallauseks. Nt

Juhani mahetalu rajamise plaan Põlvamaale → *Juhani plaan rajada mahetalu Põlvamaale*.

Tulekahju põhjuseid uurinud eksperdid osutasid tulekahju tekkimise võimalusele elektrilühisest. → *Tulekahju põhjuseid uurinud eksperdid osutasid võimalusele, et tulekahju tekkis elektrilühisest.*

On muidki võimalusi. Vahel on omastavalise täiendi põhi tühisõna, mille võib lihtsalt ära jätta. Nt

Erinevaid arvamusi kutsus esile kunstiteose esteetilise mõju küsimus inimesesse. → *Erinevaid arvamusi kutsus esile kunstiteose esteetiline mõju inimesesse.*

Vahel takistab määrustäiendit omastavalise täiendi ette nihutamast asjaolu, et viimane on oma põhjaga liitsõnaks vormistatud. Sel juhul võiks selle lahku vormistada. Nt

ülemineku periood plaanimajanduselt turumajandusele → plaanimajanduselt turumajandusele ülemineku periood.

Täiendit ei maksaks põhjast lahutada ka kiiluga. Nt

Töötingimuste konfidentsiaalsuse – selle hulka kuulub ka palganumber – nõue on kirjas kodukorras. → Töötingimuste konfidentsiaalsuse nõue, mis hõlmab ka palganumbrit, on kirjas kodukorras.

Samamoodi kui omastav täiend käitub ka tagasõnaga seostuv nimisõna omastavas käändes. Selle nimisõna täiendit ning kiilu ei saa samuti paigutada nimisõna ja tagasõna vahele. Enamasti peetakse ebasoovitavaks ka täiendi asendit tagasõna järel, kuid seda ei tasuks siiski veaks lugeda. Nt

Muudatus tehakse õhtuse Tallinna rongi hilinemise Tapale tõttu. → Muudatus tehakse õhtuse Tallinna rongi hilinemise tõttu Tapale. → Muudatus tehakse õhtuse Tallinna rongi Tapale hilinemise tõttu.

Kandidaadi (selle esitas Reformierakond) poolt hääletas enamik saadikuid. → Reformierakonna esitatud kandidaadi poolt hääletas enamik saadikuid.

Omastavas käändes täiendi ja tema põhja vahele ei ole soovitatav panna ka täiendi juurde kuuluvat relatiivlause. Kui täiend algab relatiivlausele viitavate asesõnadega *selle, sellise* vms, siis pannakse relatiivlause omastavas käändes täiendi põhja järele. Nt

Avalduses tuleb märkida selle panga, kus konto on avatud, nimetus. → Avalduses tuleb märkida selle panga nimetus, kus konto on avatud.

Kui pealaus esesõnalist vastet pole, siis peaks loobuma kas a) omastavas käändes täiendist või b) relatiivlausest. Nt

(a) *Suurema osa liikumispuudega inimeste, kelleks mõnes mõttes pimedaid võib pidada, igapäevane elu on palju proosalisem. → Suuremal osal liikumispuudega inimestel, kelleks mõnes mõttes pimedaid võib pidada, on igapäevane elu palju proosalisem.*

(b) *Viru-Nigula valla üldplaneeringu, mis määrab peamised valla arengusuunad, koostamine võib lõpule jõuda veel sel aastal. → Viru-Nigula valla peamisi arengusuundi määrava üldplaneeringu koostamine võib lõpule jõuda veel sel aastal.*

Kui relatiivlause põhjal on tagasõna, siis järgneb relatiivlause tagasõnale, kusjuures asesõnade *see*, *selline* vms kasutamine pole tingimata vajalik. Nt

(Selle) mehe poolt / Mardi poolt, kes on tuntud oma äärmuslike vaadete poolest, ma küll ei hääleta.

Mitmesuguseid võimalusi selleks, kuidas vältida konstruktsioone, kus täiendi täiend paikneb vales kohas, pakub Ellen Uuspõllu ja Argo Mundi¹ „Õpetusi ja harjutusi algajale keeleteoimetajale” (Tartu 2006).

Täiendite järjestus

Täiendite järjestus oleneb täiendi funktsioonist. Määratlevad täiendid (artiklilaadsed näitavad asesõnad *see*, *too* jms, hulka piiritlevad sõnad *kõik*, *terve*, *kogu* jms, ka põhiarvud) on põhisõnast kaugemal, seejuures *kõik*, *terve* ja *kogu* kõige kaugemal, s.o fraasis esimesel kohal; kirjeldavad täiendid aga paiknevad põhisõnale lähemal, nt *see väike poiss*, *need kaks väikest poissi*, *kõik need ilusad asjad*, *kogu see sõbralik seltskond*. Täiendid, mis on ühtaegu nii määratlevad kui ka kirjeldavad (järgarvud vm järjestussõnad, nt *esimene*, *teine*, *viimane*, ülivõrde vormid, nt *kõige pikem*, omadussõnalised näitavad asesõnad *selline*, *niisugune* jm), paiknevad harilikult ka lauses määratlevate ja kirjeldavate täiendite vahel, nt *see esimene ebaõnnestunud katse*, *need kõige paremad Saksa lambakoerad*.

Selles järjestuses esineb siiski kõikuvusi. Nii on üsna vaba põhiarvu ja järjestussõna omavaheline järjestus, nt *viis viimast* ~ *viimased viis lehekülge*, *kümme esimest* ~ *esimesed kümme minutit*. Kõikuv on omastavas käändes täiendi asukoht. Omastavaline täiend võib olla nii kirjeldav täiend (liigitäiend), vastates küsimusele *missugune?*, nt *Saksa lambakoer*, kui ka määratlev täiend (omajatäiend), vastates küsimusele *kelle? mille?*, nt *Jaani maja*. Selge liigitäiend paikneb vahetult põhisõna ees, ka lähemal kui omadussõnaline täiend, nt *targad Saksa lambakoerad*, *suurepärane geograafia sõnastik*. Omajatäiend on aga põhisõnast kaugemal, nt *Jaani uus maja*. Kui omastava liigilisus pole kuigi ilmne, võib omadussõnalise ja omastavas käändes täiendi järjestus vahelduda, nt *luksuslikud Fazeri* ~ *Fazeri luksuslikud šokolaadikarbid*.

¹ Tänan Argo Mundi ka mitmete siinsesse kirjutisse soovitatud näidete eest.